

ZÁVĚR

Rozbor vývoje lidové strany v letech 1896—1909 vycházel z předpokladu, že dané období bylo svým charakterem rozhodující nejen pro zformování lidové strany jako vedoucí politické síly české buržoazie na Moravě, ale také pro utváření systému českých politických stran na Moravě a pro prosazení zásadních třídně politických změn v české společnosti způsobených počátkem imperialistického stadia kapitalismu. Náš rozbor byl zaměřen hlavně na tři spolu těsně související okruhy problémů: 1. na otázku sociálně třídního profilu lidové strany a jeho vývojových změn; 2. na postavení lidové strany uvnitř politického tábora české buržoazie na Moravě; 3. na vymezení vzájemných vztahů, shod a odlišností lidoveckého a mladočeského politického proudu, a tím i na obecnější srovnání české buržoazní politiky na Moravě a v Čechách.

1. Lidová strana vstupovala do rozhodující fáze svého vývoje jako strana svou sociální základnou maloburžoazní. I když se oficiálně stále prohlašovala za stranu „všenárodní“, která měla hájit zájmy všech vstev, soustřeďovala ve skutečnosti svou politiku na podchycení a udržení středních vrstev venkova a měst (zámožnějšího rolnictva, řemeslníků, drobných malovýrobců, nižšího úřednictva a inteligence). Proto také na svém sjezdu v roce 1896 přistoupila k přijetí speciálního rolnického a živnostenského programu a k formulování „středostavovské“ politické koncepce, která měla sladit a prosazovat požadavky a zájmy venkovské a městské maloburžoazie. Využívala při tom skutečnosti, že rolnictvo na Moravě s ohledem na nerozvinutost české průmyslové buržoazie, na silné klerikálně agrární hnutí i národnostní situaci většiny moravských měst s úplným politickým osamostatněním váhalo mnohem déle než agrární hnutí v Čechách. Většina venkovské maloburžoazie se tak k lidové straně politicky hlásila ještě v první třetině 10. let. K udržení maloburžoazních sociálních vrstev, radikalizovaných na jedné straně hospodářskou situací malovýroby, na druhé straně dělnickým hnutím, sloužil lidové straně nejen vystupňovaný nacionalismus a akceptování umírněných sociálně

reformních požadavků, ale také hospodářský antisemitismus, který byl na zmíněném sjezdu přijat za integrální součást programu strany.

Maloburžoazní sociální základna lidové strany umožňovala, aby se lidovci ještě ve druhé polovině 90. let slovně stavěli proti velkokapitálu a velkoburžoazii. Tyto postoje však nebyly podmíněny třídně, ale nacionálně. Lidová strana naopak už v této době představovala potenciální reprezentantku silící české buržoazie, která jen s obtížemi hledala prostředky k prosazení se vůči mocné buržoazii německé a jejímu kapitálu. Svědčil o tom zájem lidovců o rozvoj českého hospodářského podnikání na Moravě a podpora, kterou mu lidová strana projevovala, ale také odmítavý vztah k revolučnímu řešení sociálních rozporů a stále vyhraněnější poměr k dělnickému hnutí. Záměry udržet, resp. znovuzískat vliv na dělnické hnutí byly v souvislosti se samostatným postupem dělnictva vedeného sociální demokracií při volbách do říšské rady v roce 1897 vystřídaný snahou omezit vliv sociální demokracie na dělnictvo a posílit v něm nacionalistické a revizionistické tendence. Jen částečně se tyto záměry lidovcům podařily, když dočasně získali politický „patronát“ nad vznikajícím hnutím národních dělníků.

Příčiny přetrvávání maloburžoazního charakteru lidové strany ještě v druhé polovině 90. let spočívaly v nerozvinutosti a zaostávání české buržoazie na Moravě jak vzhledem k německé buržoazii na Moravě, tak vzhledem k české buržoazii v Čechách. Rozpory mezi průmyslovými a agrárními zájmy vzhledem ke slabosti průmyslové buržoazie a silnému podílu středního rolnictva na politice lidovců mohly na půdě lidové strany vystupovat jen v zárodečné podobě. Zatímco mladočeši v Čechách se už v průběhu první poloviny 90. let začali rozcházet s opozičními maloburžoazními vrstvami měst i venkova, lidové straně se ještě do počátku 20. století dařilo eliminovat samostatné politické aspirace agrárního hnutí i radikálních maloburžoazních politických frakcí.

„Středostavovská jednota zájmů“, o kterou lidová strana jako reprezentantka venkovské a městské maloburžoazie usilovala, se však natrvalo nemohla stát východiskem její politiky. Už proto ne, že prohlubující se třídní rozpory v české společnosti, vzrůst mocenských ambicí české buržoazie i konzervativně klerikálního politického proudu na Moravě, ale také krize mladočeské politiky ve Vídni posilovaly odstředivé tendence jednotlivých sociálních skupin. Postavení lidové strany v jednotlivých vrstvách české společnosti tak bylo podlamováno nejen důslednější sociální a politickou polarizací české společnosti na Moravě v prvních letech 20. století, ale také tím, že lidovci podléhali neúspěšné „jazykové“ politice „buržoaznější“ mladočeské strany.

V průběhu dalšího vývoje lidové strany proto došlo v jejím poměru k jednotlivým společenským vrstvám ke značným posunům. Navzdory nebezpečné konkurenci klerikálního agrárního hnutí a pod vlivem silících agrárních zájmů zámožnějšího rolnictva, které se stále více rozcházely

s politikou mladočechů i s politickým postupem lidovců, a konečně i pod vlivem příkladu agrární strany v Čechách spěla vesnická maloburžoazie a buržoazie, reprezentovaná Selskou jednotou v Olomouci, k politickému osamostatnění (1904).

Příklon lidové strany k oportunní politice mladočechů, kteří — zba-vení dřívějšího maloburžoazního radikalismu — již otevřeně sledovali dalekosáhlé mocenské aspirace české buržoazie v monarchii na jedné straně, a kompromisní řešení národnostních poměrů na Moravě („smiřovačky“, moravský pakt), stejně jako vlačnost lidovců v otázkách sociálních na straně druhé však lidové straně odcizovaly nejen venkovskou maloburžoazii, ale také opoziční maloburžoazii a inteligenci měst. Vyma-nění národně sociálního hnutí z vlivu lidové strany (po volbách v roce 1901), zformování moravských stoupenců tzv. mladých politických stran v Čechách v politické hnutí moravských pokrokářů i separatistické snahy živnostenského politického hnutí znamenaly, jak také ukázaly výsledky zemských voleb v roce 1906, v nichž lidová strana utrpěla značné ztráty, že sociálně třídní základna lidové strany se v polovině desátých let zú-žila v podstatě jen na část městské maloburžoazie a inteligence, formu-jící se buržoazie a zbytky středního rolnictva (Selská jednota v Brně).

Ale ani tato nejvlastnější sociální základna lidové strany nezůstala bez vnitřních otřesů. Frakční pohyb, který provázal vývoj lidové strany, nebyl jen průvodním jevem boje jednotlivých skupin o moc ve straně (konkurence prostějovské frakce strany) a dokladem dobové nepevné organizační struktury politických stran, ale souvisel především se vzdalo-váním se lidové strany původnímu radikalismu maloburžoazních vrstev, jenž lidovou stranu vynesl do popředí české buržoazní politiky na Mo-ravě. Vedení strany se většinu opozičních maloburžoazních frakcí po-dařilo udržet jenom proto, že nejvlastnější třídní zájmy těchto malo-buržoazních skupin se v odporu k třídnímu boji dělnictva i separátnímu politickému postupu venkovské maloburžoazie a buržoazie stále ještě v podstatě shodovaly s politikou lidové strany.

Lidová strana se ani v situaci, do níž se dostala po volbách v roce 1906 a 1907, nevzdávala záměru obhájit, popř. znovuzískat pozice v malobur-žoazních vrstvách měst, ale i venkova, které držela ještě před rozšířením volebního práva na moravský zemský sněm a do říšské rady. Prostřed-kem k naplnění tohoto záměru se stal návrat k celkové opoziční taktice, která umožnila sblížení a nakonec přímo sloučení s v podstatě malobur-žoazní moravskou pokrokovou stranou, ale také nové celkově účinnější formy a metody politického působení, osvojené přizpůsobením se lidové strany podmínkám masového politického boje v období po zavedení vše-obecného hlasovacího práva v Předlitavsku. Tento přístup k malobur-žoazním vrstvám se však už kvalitativně odlišoval od její původní „stře-dostavovské“ politické koncepce, protože byl určován stále silnějším vlivem buržoazie v lidové straně. Projevilo se to ve změněném vztahu

lidové strany k malovýrobě, a zároveň v otevřenějším prosazování zájmů českých podnikatelů (postoj k anexi Bosny a Hercegoviny, nový program lidové strany z roku 1909).

Lidová strana na Moravě si ale i přes silící buržoazní rysy své ideologie a politiky udržovala na rozdíl od mladočeské strany v Čechách v podstatě až do první světové války převážně maloburžoazní charakter a přízeň městské maloburžoazie a inteligence. Dovolovaly to speciální moravské poměry, charakterizované jednak hospodářskou a politickou slabostí a četnými maloburžoazními rysy české buržoazie, dále silným konzervativně klerikálním křídlem české politiky a konečně vratkou pozicí radikálních maloburžoazních stran.

2. Vývoji sociálně třídní základny lidové strany odpovídalo také upřesnění jejího místa v rozložení politických sil v české společnosti na Moravě. Lidová strana vstoupila na kolbiště české politiky jako strana, která proti národní straně a jejímu silnému klerikálnímu křídlu a od roku 1896 také proti katolicko-národní straně reprezentovala protikonzervativní, svobodomyšlný tábor české buržoazní politiky. Její dominantní postavení v tomto ohledu však nebylo ani pevné ani trvalé. Volební kompromis s moravskou národní stranou v roce 1896 přispěl k dobytí rozhodujícího postavení lidové strany v české politice na Moravě, zároveň ale značně podvázal její opoziční charakter a její vliv na opozičně laděné maloburžoazní politické skupiny. Volební kompromis se staročechy tak byl výrazem slabosti liberálnějšího směru české buržoazní politiky na Moravě i rozchodu lidové strany s dosavadní převážně opoziční politickou taktikou ve prospěch podpory oportunní mladočeské politiky. Stal se tak vedle politickotřídního pohybu v maloburžoazních vrstvách hlavním podnětem k separaci opozičních skupin české městské maloburžoazie a inteligence, soustředěných nejprve v Mladé Moravě, pak v pokrokovém hnutí, a posléze od roku 1906—1907 v pokrokové straně. Vyostřením vztahu lidové strany k sociální demokracii při volbách v roce 1897 se sice lidové straně podařilo získat vliv na převážně maloburžoazní hnutí národních dělníků, ale jeho slabost a rozháranost nebyly zárukou trvalého úspěchu lidovců v tomto směru.

Lidová strana se tak po svém nástupu do čela české buržoazní politiky dostala do rozporuplného postavení. Na jedné straně agitačně, tradiční i programově představovala protipól konzervativních politických sil reprezentovaných národní a katolicko-národní stranou, na druhé straně se spoluprací s jejich poslanci v říšské radě i na zemském sněmu a aktivním podílem na kompromisních česko-německých vyrovnávacích jednáních vzdalovala hlásaným programovým postulátům i opozičním politickým silám, za jejichž politického mluvčího se původně vydávala. V průběhu první poloviny 10. let postupně ztrácela vliv na pokrokové, národně sociální, agrární i živnostenské hnutí a dostávala se do politické izolace. Toto postavení lidové strany mezi konzervativními a opozičními

maloburžoazními politickými silami bylo příčinou krize a kolísání její politiky v prvních letech 20. století.

V nové situaci, kterou přineslo přijetí moravského paktu a rozšíření volebního práva na zemský sněm a do říšské rady, se podstatně změnilы podmínky utváření politických poměrů na Moravě. Částečné omezení nacionálních bojů — vytvořením národnostních volebních kurií — umožnilo zintenzívnit zápas mezi českými stranami navzájem a oslabilo dosavadní rozdíl mezi stranami „sněmovními“ a „mimosněmovními“ ve prospěch otevřenějšího seskupování jednotlivých stran a směrů podle jejich poměru ke dvěma krajním pólům české politiky, představovaným na jedné straně dobově nejprogresivnější politickou silou — sociální demokracií — na druhé straně nejkonzervativnějším proudem české politiky — klerikály. Lidová strana se v těchto poměrech — ne bez vnitřních bojů — přiklonila k opozičnějším, pokrokovějším politickým silám. Výrazem tohoto směřování se stalo sloučení s pokrokovou stranou v roce 1909 v lidovou stranu pokrokovou i vytvoření tzv. pokrokového bloku s agrární a sociálně demokratickou (autonomistickou) stranou v roce 1911.

Nové místo lidové strany v systému českých politických stran přivodilo sice zvětšení její distance od konzervativních politických sil, neznamenalo však zásadnější změnu původních politických východisek a základních programových postulátů lidové strany. Bylo výrazem skutečnosti, že lidová strana pod tlakem situace, navozené nástupem imperialistického stadia kapitalismu, zavedením všeobecného hlasovacího práva a vzrůstu masových politických stran, dala před spoluprací s konzervativními politickými stranami, která neslibovala záchranu politických a mocenských pozic lidovců v politicky se osamostatňujících maloburžoazních společenských vrstvách, přednost politickému postupu, který nabízel dojít k tomuto cíli příklonem k opoziční politické linii. Tato taktika navíc poskytovala lidové straně možnost účinněji ovlivňovat dělnické hnutí i samotnou sociální demokracii. Sblížení lidovců se sociálními demokraty (autonomisty) tedy nebylo vyrazem změn v politice lidové strany, ale naopak prozrazovalo nacionalistické a revizionistické tendence uvnitř sociální demokracie. Nová politická orientace lidové strany proto působila na vývoj třídně politických poměrů na Moravě především ve dvou protikladných, nikoliv však neslučitelných směrech. Na jedné straně přispívala k podlamování revolučního postupu dělnického hnutí, na druhé straně objektivně napomáhala oslabení pravého konzervativního křídla české buržoazní politiky (zvláště ve volbách v roce 1911 a 1913). Naznačovala, že v moravských poměrech vedle socialistického dělnického hnutí, jehož revoluční síla v předválečném období byla citelně oslabena rozkolem sociálně demokratické strany, představovaly největší překážku prosazení české podnikatelské liberální buržoazie především konzervativně klerikální politické síly v čele s národní a katolicko-národní stranou. Značný vliv konzervativně klerikál-

ního proudu byl také jednou z hlavních příčin odlišného postavení lidové strany na Moravě od postavení národní strany svobodomyslné v Čechách i rozporů mezi těmito původně „sesterskými“ stranami.

3. Jestliže lidová strana vznikla jako „odnož“, „zemská organizace“ národní strany svobodomyslné na Moravě a v 90. letech s touto stranou opravdu programově, politicky i organizačně souvisela, v následujících letech prošel vzájemný vztah obou stran značnými proměnami, které svědčily o rozdílné situaci české buržoazie na Moravě a v Čechách. Rozporuplné postavení lidové strany v zemské politice na Moravě a v říšské radě, tlak opozičních maloburžoazních vrstev a neúspěchy mladočeské jazykové politiky vedly Stránského vedení už v prvních letech 20. století k formování postojů nezávislých na mladočesích; nešlo přitom jen o kritiku jazykové politiky a odlišnou hierarchizaci základních postulátů české buržoazní politiky ve prospěch požadavků české buržoazie na Moravě (česká univerzita v Brně, získání české většiny na zemském sněmu a v zemském výboru), ale postupně přímo o odpor proti „etapové“, resp. „pozitivní“ politice mladočechů, která sice vyhovovala špičkám české buržoazie v jejich snahách po etablování v mocenské struktuře monarchie, ale zároveň přehlížela bezprostřední naléhavé konkrétní potřeby „zaostalejší“ české buržoazie na Moravě. Lidová strana proto bez ohledu na mínění mladočechů přistoupila na v podstatě separátní česko-německé „smiřovačky“ na Moravě, které byly přes svůj kompromisní charakter chápány jako prostředek prosazení požadavků české buržoazie na Moravě, a stále častěji odmítala zasahování mladočeské strany do politických poměrů na Moravě i podřizování se taktice mladočeského politického vedení ve Vídni.

S tímto procesem souvisel také rozporuplný vývoj vzájemného vztahu lidové a národní strany na Moravě a moravských přívrženců „mladých“ politických stran. I když si zájmy mladočeské politiky už v polovině 90. let vynutily spolupráci lidovců se staročechy v říšské radě, ale i v zemské politice, v pozdějších letech se tato spolupráce stávala pro lidovou stranu neúnosnou a byla přes nesouhlas mladočechů vystřídána kooperací s moravskými pokrokáři, jež měla důsledky i pro mladočeskou politiku jako celek, protože vedla ke sblížení lidové strany s českou pokrokovou (realistickou) i se státoprávně pokrokovou stranou v Čechách (T. G. Masaryk byl v roce 1907 i 1911 zvolen říšským poslancem na Moravě za přispění lidovců; lidovečtí poslanci vešli po opuštění mladočeského klubu v říšské radě v těsnější kontakty s realisty i státoprávníky). Odklonem od mladočeské politiky a sblížením s opozičním křídlem české buržoazní politiky zaujala lidová strana v politické konstelaci české společnosti na Moravě i v české politice ve Vídni srovnatelně jiné místo než mladočeská strana v Čechách. Příčiny tohoto vývoje spočívaly v celkové slabosti české buržoazie na Moravě, jež v konkurenčním boji s německou buržoazií nedospěla k onomu stupni politické diferenciaci jako

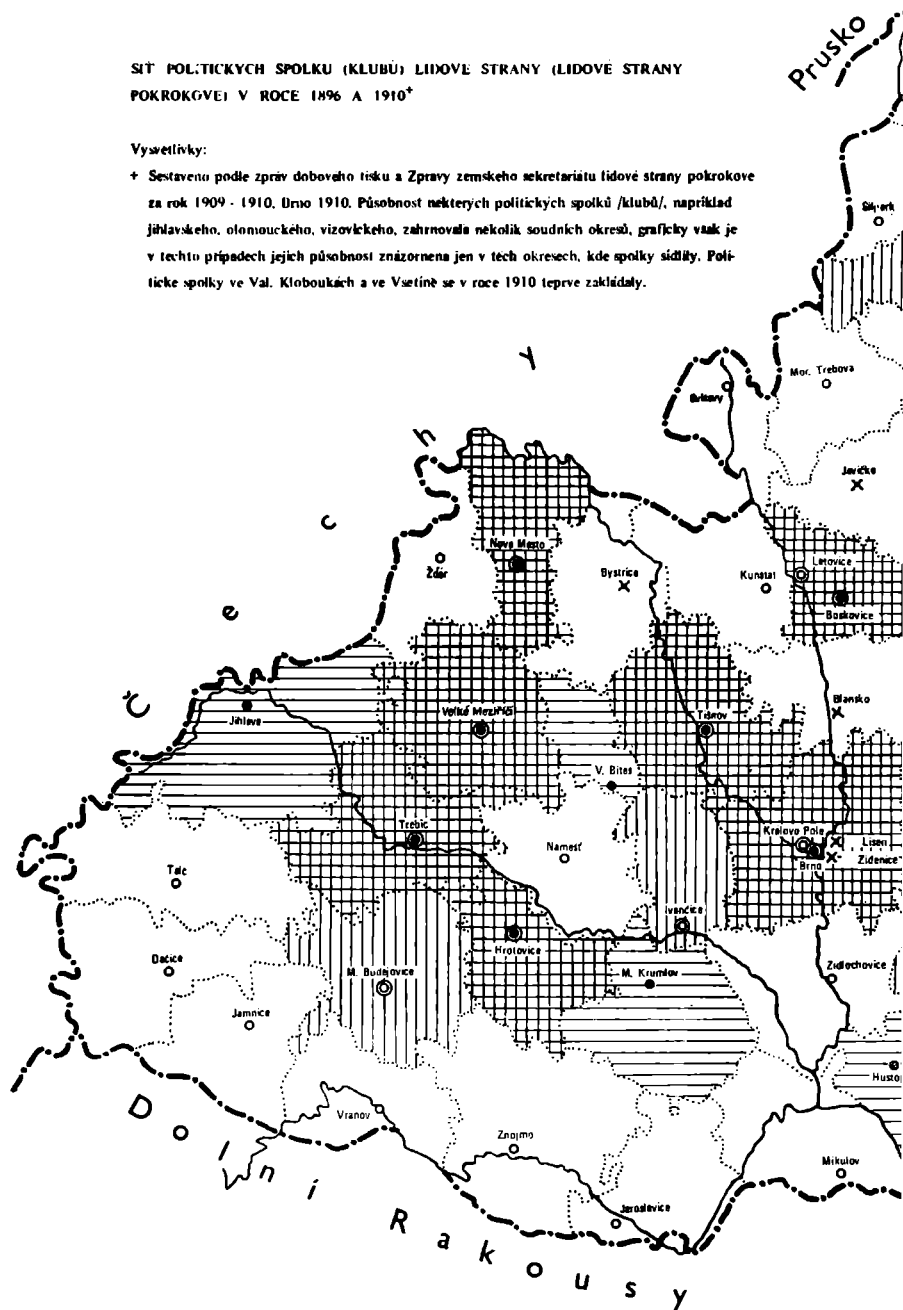
česká buržoazie v Čechách. Lidová strana po své fúzi s pokrokovou stranou vlastně stále reprezentovala většinu nedělnického městského obyvatelstva a v zápase o jeho přízeň se na rozdíl od mladočechů, kteří ve městech naráželi na silnou konkurenci radikálních pokrokářů, realistů, radikálních státoprávníků a národních sociálů, střetávala jen se staročechy a klerikály, proti nimž hledala protiváhu nejen ve sblížení s pokrokáři, ale i ve spolupráci s agrárníky i sociálními demokraty, jimž přenechávala působnost ve venkovských a dělnických společenských vrstvách. Neméně důležitým faktorem, který ovlivnil pozici lidové strany na Moravě, byla značná váha konzervativních politických sil na Moravě, které lidovou stranu tlačily do „levějšího“ postavení, takže stála mnohem blíže „mladým“ politickým stranám v Čechách než mladočeši. Při neexistenci důsledně státoprávní politické strany na Moravě (radikálně státoprávní strana se na Moravě nekonstitovala a národní sociálové zde neměli před válkou téměř žádnou politickou váhu) tak lidová strana zároveň suplovala úlohu radikálních a státoprávních politických elementů. Za této situace reprezentovala mnohem širší spektrum třídních a politických sil než mladočeská strana.

Historicky konkrétní postavení lidové strany poznamenalo také její charakter jako strany obecně liberální. Liberálnost lidovců, která jim jako mluvčím sílí české podnikatelské buržoazie na Moravě byla analogicky k národní straně svobodomyslné připisována, byla poznamenána nejen celkovou krizí liberalismu na přelomu 19. a 20. století, ale také podmínkami jeho prosazování v českém prostředí. Podobně jako liberalismus mladočechů, který byl od počátku modifikován pozdním prosazením, původní maloburžoazní základnou mladočeské politiky i důrazem na nacionální aspekty, které jej přiváděly ke spojenectví s konzervativními společenskými silami, také liberalismus lidové strany se vyznačoval značnými licencemi ve prospěch maloburžoazních představ a požadavků. Vedle antiklerikalismu a boje proti feudálním přežitkům a vedle prosazování obecných buržoazních svobod (svoboda jedince, omezení úlohy státu, rozšíření volebního práva) se ve stanoviscích lidovců objevovaly sociálně reformní a ochrannářské tendence (ochrana a podpora malovýroby státem, státní dohled nad zájmovým organizováním, povinné starobní a nemocenské pojištění, vyvlastnění velkých pozemkových majetků, ale i hospodářský antisemitismus) i radikálně nacionální postoje (české státní právo, požadavek české většiny v zemských orgánech, jazykové, školské a kulturní požadavky). Na rozdíl od mladočeské strany, která se po roce 1891 rychle zbavovala maloburžoazních rysů a přerůstala ve skutečnou stranu české buržoazie, působily tyto specifické tendence v lidové straně mnohem silněji a déle. Ohledy na maloburžoazní sociální základnu lidové strany a sociální reformismus pokrokářů byly patrné i v novém programu z roku 1909, který na jedné straně zdůrazňoval sociálně reformní poslání lidové strany, na druhé straně však

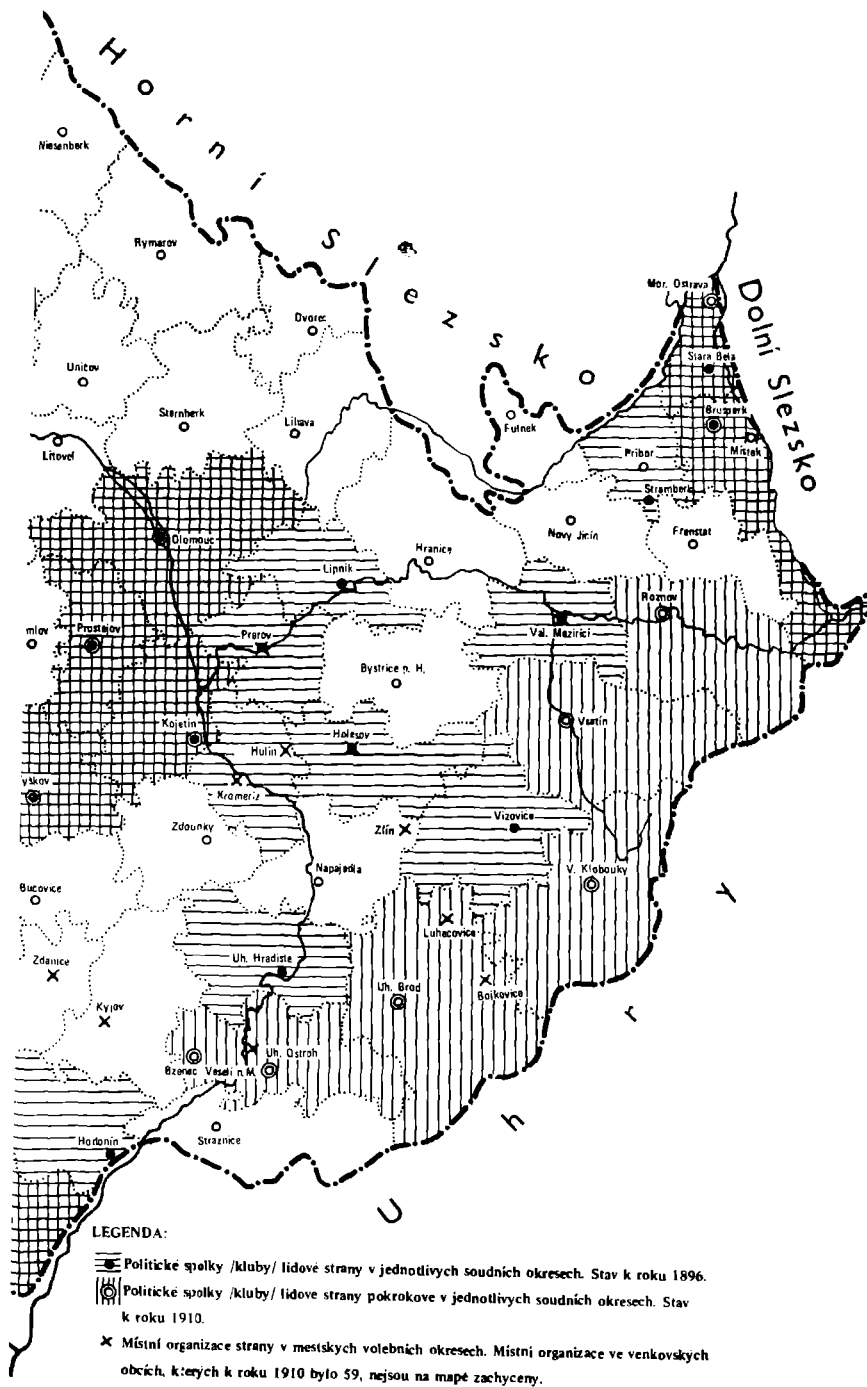
SÍŤ POLITICKÝCH SPOLKŮ (KLUBŮ) LIDOVÉ STRANY (LIDOVÉ STRANY
POKROKOVÉ) V ROCE 1896 A 1910*

Vysvětlivky:

- + Sestaveno podle zpráv dobového tisku a Zprávy zemského sekretariátu lidové strany pokrokové za rok 1909 - 1910, Úrno 1910. Působnost některých politických spolků /klubů/, například jihlavského, olomouckého, vizovického, zahrnovala několik soudních okresů, graficky však je v těchto případech jejich působnost znázorněna jen v těch okresech, kde spolky sídlily. Politické spolky ve Val. Kloboukách a ve Vsetíně se v roce 1910 teprve zakládaly.

nezapřel posílení buržoazně liberálních požadavků v její politice. Celkově tak byl liberalismus lidovců opožděným projevem sílících aspirací české buržoazie na Moravě, který obsahoval četné prvky maloburžoazní ideologie a sociálně reformních požadavků, dané jak krizí liberalismu, tak především trvajícimi vazbami lidové strany na maloburžoazní vrstvy.

Přes tyto zvláštnosti liberálního směru české buržoazní politiky na Moravě se lidová strana nevymykala základním třídě politickým funkcím, které jako politická strana vůdčích složek české buržoazie na Moravě podobně jako národní strana svobodomyšlná v Čechách plnila. Jestliže sblížení s pokrokáři a spolupráce s agrární a sociálně demokratickou stranou, založená na antiklerikalismu, nacionalismu a sociálním reformismu, posílily demokratické rysy její politiky a vedly k její účasti na protikonzervativní politické alianci, pak v tomto seskupení reprezentovala zájmy rodící se české průmyslové buržoazie. Tuto primární úlohu potvrdila v roce 1918 spojením s mladočeskou stranou a s dalšími politickými frakcemi české buržoazie ve stranu státoprávní (později národní) demokracie.

Vývoj lidové strany tedy naznačuje, že systém politických stran na Moravě se vlivem odlišných hospodářských, nacionálních, sociálních a politických podmínek formoval jednak opožděně, jednak ve zjednodušené podobě, a byl provázen četnými dílčími zvláštnostmi. Základní vývojové tendence politické struktury české společnosti na Moravě a třídě politické funkce lidové strany však podléhaly obdobným vývojovým proměnám jako politický systém v Čechách a odpovídaly změnám, kterými procházela celá česká společnost po zmasovění politického života v počátcích imperialistického stadia kapitalismu.